

ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з науково-педагогічної роботи

В. Л. Шаран

Ініціали та прізвище

26 червня 2020 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

**Михайло Грушевський та світова історіографія ХХ століття: проблеми
рецепції**

Галузь знань 03 Гуманітарні науки
Спеціальність 032 Історія та археологія
Статус дисципліни вибіркова
Факультет Історичний
Кафедра всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін
Мова навчання українська
Дані про вивчення дисципліни

дані про вивчення дисципліни

Форма навчання	Курс	Семестр	Загальний обсяг дисципліни	Кількість годин						Курсова робота	Вид семестрового контролю	
				Аудиторні заняття					Самостійна робота		Залік	Екзамен
			Кредити ЄКТС	Разом	Лекції	Лабораторні роботи	Практичні заняття	Семінарські заняття				
Очна	1	2	150 (5)	48	32	–	–	16	102	–	+	–
Заочна	1	2	150 (5)	12	8	–	–	4	138	–	+	–

Робоча програма складена на основі освітньої програми та навчального плану підготовки фахівців третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (240 кредитів ЄКТС)

Розробник:

В.В.Тельвак, доктор іст. наук, професор

Погоджено керівником групи забезпечення спеціальності

О. М. Петrenchко, доктор істор. наук, професор

Схвалено на засіданні кафедри всесвітньої історії та спец. істор. дисциплін

Протокол № 5 від 14 червня 2020 р.

Завідувач кафедри О. М.Петrenchко

Схвалено на засіданні науково-методичної ради історичного факультету

Протокол № 6 від 19 червня 2020 р.

Схвалено на засіданні науково-методичної ради університету

Протокол № 8 від 26 червня 2020 р.

1. МЕТА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Мета вивчення навчальної дисципліни – ознайомити аспірантів з рецептивною парадигмою української історіографії кінця XIX – початку XXI століття на прикладі рецепції творчої спадщини Михайла Грушевського в світовій історіографії.

У результаті вивчення навчальної дисципліни аспірант повинен володіти такими програмними компетентностями:

а) загальні компетентності:

- працювати з джерельною базою;
- здійснювати аналіз праць дослідників будь-якого історіографічного періоду;
- застосовувати елементи зовнішньої та внутрішньої критики джерел;
- логічно будувати структуру наукового дослідження, застосовувати відповідні методи його реалізації, здійснювати кількісно-якісну інтерпретацію отриманих результатів;
- володіти операціями аналізу, синтезу, співставлення, порівняння історіографічних фактів та явищ для вирішення різноманітних науково-дослідницьких завдань;
- створювати та застосовувати діагностичний інструментарій для вирішення різноманітних наукових завдань.

б) фахові компетентності спеціальності:

- здатність розв'язувати комплексні проблеми у сфері рецептивної історіографії, аналізувати їх у різноманітних наукознавчих контекстах;
- здатність досліджувати рецепцію творчого доробку видатних представників української науки та здійснювати дослідницько-інноваційну діяльність на основі переосмислення наявних та створення нових теоретичних знань;
- здатність використовувати понятійно-категоріальний апарат рецептивної історіографії;
- здатність формувати оригінальні ідеї, застосовувати їх для вирішення теоретичних та практичних наукових завдань, дотримуючись методологічної коректності.

Програмні результати навчання:

- знання специфіки рецептивної грушевськiани та введення до наукового обігу нових документальних матеріалів;
- уміння планувати та реалізувати власне дослідження в галузі рецептивної історіографії, що вирізняється науковою новизною, має теоретичну цінність і практичне значення, виконується з урахуванням критики джерел і аналізу історіографії проблеми;
- вміння аналізувати рецепцію творчої спадщини Михайла Грушевського в світовій гуманітаристиці кінця XIX – початку XXI ст. з урахуванням особливостей історіографічних парадигм та національних традицій.

2. ПЕРЕДУМОВИ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Вивчається після засвоєння навчальних дисциплін «Українська історіографія», «Грушевськознавство».

3. ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ

Під час вивчення навчальної дисципліни аспірант зможе здобути:

- детальні знання та розуміння особливостей грушевськознавчої рецепції протягом кінця XIX – початку XXI ст.;
- вміння аналізувати стан дослідження рецептивних образів М. Грушевського, ступінь вивчення окремих аспектів теми, основні напрямки, здобутки історіографії, основні

дискусійні питання щодо конструювання історіографічних образів М. Грушевського в гуманітаристиці його часу та наступних історіографічних періодів;

- вміння аналізувати, критично оцінювати та інтерпретувати історіографічні конструкти, в котрих проявилися оціночні інтерпретації різнопланової діяльності М. Грушевського;
- здатність використовувати історіографічну термінологію в усній та письмовій формах;
- оволодіння сучасною методологічною культурою.

4. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

Оцінювання здійснюється за шкалами оцінювання: стобальною, національною і ЄКТС.

100 – 90 (А) – *"зараховано"* аспірант одержує за виконання повного обсягу програми курсу та індивідуального завдання: володіє термінологічним апаратом через засвоєння понять і категорій, характеризує історіографічні явища та процеси; характеризує етапи розвитку рецептивної грушевськiани кінця XIX – початку XXI ст.; аналізує особливості комплексу історіографічних джерел; знає загальні основи історичної методології; вміє працювати з джерельною базою; здійснює аналіз праць дослідників будь-якого періоду; вміє логічно будувати структуру наукового дослідження, застосовує відповідні методи його реалізації, здійснює кількісно-якісну інтерпретацію отриманих результатів; володіє операціями аналізу, синтезу, співставлення, порівняння історіографічних фактів та явищ для вирішення різноманітних науково-дослідницьких завдань;

82 – 89 (В) – *"зараховано"* аспірант отримує за виконання повного обсягу програми курсу та індивідуального завдання, але критично проаналізував лише окремі аспекти напрямків, шкіл, концепцій, ідейних течій у грушевськiани кінця XIX – початку XXI ст.; розуміє визначення понять; вміє сформулювати висновки і узагальнення, що спираються на теоретичні знання та достатньо аргументовані;

75-81 (С) – *"зараховано"* аспірант отримує, якщо демонструє достатні знання матеріалу, аналізує лише окремі аспекти напрямків, шкіл, концепцій, ідейних течій у грушевськiани кінця XIX – початку XXI ст.; вміє сформулювати загальні висновки, що спираються на теоретичні знання та достатньо аргументовані; виклад матеріалу недостатньо систематизований; у визначенні понять, термінології та узагальненнях мають місце окремі неточності, які самостійно виправляються, трапляються поодинокі недоліки в умінні здійснювати оформлення наукового дослідження.

67-74 (D) – *"зараховано"* аспірант отримує, коли у цілому відтворює історіографічні явища, аналізує лише окремі аспекти напрямків, шкіл, концепцій, ідейних течій у грушевськiани кінця XIX – початку XXI ст.; формулює нескладні загальні висновки, що спираються на теоретичні знання та достатньо аргументовані, разом з тим спостерігаються значні прогалини в знаннях визначення понять і категорій.

60-66 (E) – *"зараховано"* аспірант отримує за нечіткі, неточні визначення понять і категорій, вміння сформульовані недостатньо, знання фрагментарні й неповно відповідають компетентності предмету.

35-59 (FX) – *"незараховано"* аспірант отримує, коли не виявив достатнього рівня знання матеріалу, більшість теоретичних питань не розкриті, не розуміє визначення необхідних понять; у відповідях допущені грубі помилки; відсутня орієнтація у предметі вивченої дисципліни.

0-34 (F) – *"незараховано"* аспірант отримує через повне незнання вивченої дисципліни з необхідною серйозною подальшою роботою.

Оцінювання досягнутих успіхів за семестр проводиться в системі оцінювання університету, після чого переводиться в національну шкалу оцінювання та шкалу ECTS.

5. ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

У процесі вивчення навчальної дисципліни використовуються наступні засоби діагностики результатів навчання: виступи на семінарських заняттях, індивідуальне

завдання, співбесіда з лектором. Поточний контроль здійснюється на семінарських заняттях. За змістом він включає перевірку розуміння та орієнтуванні аспіранта в навчальному матеріалі, який охоплює теми лекційних та семінарських занять, умінь самостійно опрацьовувати навчально-методичну і наукову літературу, здатність осмислити зміст теми, умінь публічно чи письмово представити певний матеріал, а також завдань самостійної роботи (індивідуальне завдання). Підсумковий контроль здійснюється у формі заліку (співбесіда з лектором).

6. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Тема 1. Вступ. Історіографія, джерела та понятійний апарат рецептивної грушевськіани.

Предмет, завдання, мета, географічні межі, хронологічні рамки та періодизація навчального курсу. Історіографічна рецепція як напрям історії науки. Огляд історіографії рецептивної грушевськіани, суспільно-політичний контекст історіографічних періодів (кінець XIX – початок XX ст., доба Української революції, міжвоєнна історіографія, радянська історіографія 1940-80-х рр., діаспорна та західна історіографія другої половини XX ст., сучасна історична наука). Класифікація джерел рецептивної грушевськіани: офіційні документи, полемічні матеріали, синтетичні праці, візуальні джерела. Поняття рецепції та історіографічного образу.

Тема 2. Українська грушевськіана: багатоманітність образів Патріарха.

Становлення української грушевськіани. Рецепція перших наукових праць. Львівський період життя та діяльності М. Грушевського в полемічному обговоренні: підавстрійський та наддніпрянський дискурси. М. Грушевський в добу Української революції: формування образу «батька» нації. Грушевськіана 1918-1923 рр.: «добрий історик, але поганий політик». Патріарх українознавства: рецепція останнього десятиліття життя та діяльності М. Грушевського. Меморіальна грушевськіана. Становлення грушевськознавства в галицькій українській історіографії другої половини 1930-х рр. Дискусії в діаспорному грушевськознавстві. Українське історичне товариство та «Український історик»: інституціоналізація грушевськознавчих студій. Концептуальні метаморфози радянської грушевськіани. Сучасне українське грушевськознавство між історіографічними традиціями та методологічними новаціями: осередки, видавничі проекти, дискусії.

Тема 3. Образи М. Грушевського у російській україністиці: між академічною наукою та правомонархічною ідеологією.

«Типовий представник київської школи»: рецепція ранніх праць. Академічна російська грушевськіана початку XX ст. (П. Мілюков, О. Шахматов, О. Кізеветтер та ін.). М. Грушевський в публіцистиці представників російського демократичного табору. Співпраця М. Грушевського з російськими виданнями; російськомовні видавничі проекти та їх рецепція. «Ересиарх українського движенья»: правомонархічна грушевськіана. М. Грушевський на сторінках російської публіцистики в роки війни та революції. Грушевськіана в працях представників закордонного українознавства: консервування образу ворога історичної Росії. Багатоманітність образів українського вченого в сучасній російській науці та публіцистиці.

Тема 4. Михайло Грушевський в польській історіографії та публіцистиці кінця XIX – початку XXI ст.

«Визначний учень Володимира Антоновича»: рецензії на перші праці. М. Грушевський та польська історична наука кінця XIX – початку XX ст.: між співпрацею та конфліктами. Академічна полеміка з історичною ідеологією М. Грушевського (Л. Колянковський, А. Брікнер, А. Шарловський та ін.). Рецепція здобутків львівської

історичної школи українознавства. «Ворог історичної Польщі»: М. Грушевський на сторінках консервативної публіцистики. Повернення Патріарха: образи М. Грушевського у міжвоєнній польській україністиці. М. Грушевський на сторінках праць польських істориків-емігрантів (Єжи Гедройць та паризька «Культура»). Полеміка з ідеями М. Грушевського істориків ПНР. Образи М. Грушевського в працях сучасних польських україністів (А. Стемпнік, Л. Адамський, Є. Матерніцький та ін.): від «патріарха українознавства» до «прогресивного націоналіста».

Тема 5. Чеська грушевськіана.

М. Грушевський у науковому світі Богемії. Діяльність представників львівського осередку українознавців в оцінках чеських оглядачів (І. Полівка). Обговорення «Історії українського народу» М. Грушевського (К. Кадлец, Я. Славік). Козакознавчі студії М. Грушевського в оцінках чеських колег. Критика М. Грушевським польського домінування в Галичині у сприйнятті чеських публіцистів. Образи М. Грушевського в чеській міжвоєнній україністиці (Л. Харват, В. Бртнік, Я. Бідло, Ф. Тіхи). Чеська меморіальна грушевськіана. М. Грушевський – член чеських академічних інституцій. М. Грушевський на сторінках чеських українознавчих досліджень другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Тема 6. Михайло Грушевський в німецькій славістиці.

«Перший історичний авторитет України»: німецька грушевськіана між наукою та політикою. Епістолярні контакти М. Грушевського з німецькими колегами (М. Гольдшмідт, П. Ковілька, Я. Пайскер, О. Редліх та ін.). Обговорення «Історії українського народу» М. Грушевського на сторінках німецьких видань (Р. Штюбе, О. Гетц, Л. К. Гетц). Полеміка німецьких істориків з антинорманізмом автора «Історії України-Руси». Образи М. Грушевського на сторінках німецької публіцистики в роки Першої світової війни. М. Грушевський та міжвоєнне німецьке українознавство. Німецька меморіальна грушевськіана. М. Грушевський на сторінках німецьких українознавчих студій другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Тема 7. Румунська, французька та італійська рецепція творчої спадщини М. Грушевського.

М. Грушевський та українсько-румунська історіографічна полеміка першої чверті ХХ ст. (Н. Йорга). М. Грушевський в колі французьких україністів (Ш. Ланглуа, А. Мазон). М. Грушевський та становлення італійського українознавства. Переклади праць М. Грушевського на західноєвропейські мови та їхня рецепція. Меморіальні образи М. Грушевського на сторінках румунських, французьких та італійських видань.

Тема 8. Англо-американська грушевськіана.

М. Грушевський та британське українознавство першої третини ХХ ст. Проекти англомовних перекладів праць М. Грушевського. Американська грушевськіана під впливом російського академічного дискурсу (Ф. А. Голдер). Діаспорна грушевськіана: рецепція американських учених. М. Грушевський у дослідницьких і видавничих проектах Канадського інституту українських студій та Українського інституту Гарвардського університету.

Перелік семінарських занять

Тема 1. Рецептивна грушевськіана: історіографія, джерела, методологія.

Тема 2. Грушевськіана кінця ХІХ – першої третини ХХ ст.: періодизація, концепції, дискусії.

Тема 3. Образи М. Грушевського в інтелектуальній культурі другої половини ХХ ст. (1945-1989 рр.).

Тема 4. Сучасне грушевськознавство: національні школи, дослідницькі осередки, концептуальні пропозиції.

Тематика індивідуальних завдань

Індивідуальні завдання полягають у підготовці реферату та комп'ютерної презентації з проблем рецептивної грушевськiани. Обсяг реферату 12 аркушів формату А 4. Кількість балів, що виставляється за індивідуальне завдання, враховує ступінь розкриття теми, використання достатньої кількості джерел та літератури з теми, наявність наукових посилань, дотримання вимог до оформлення (структура індивідуального завдання обов'язково включає: вступ; основні розділи; висновки; список використаних джерел та літератури).

1. Ювілейна грушевськiана.
2. Меморiальна грушевськiана.
3. Образи М. Грушевського в гумористичній культурі його часу.
4. Українське історичне товариство та становлення академічного грушевськoзнавства.
5. Внесок Любомира Винара в розвиток грушевськoзнавства.
6. «Батько Грушевський»: становлення та деконструкція образу.
7. Михайло Грушевський у правомонархічній публіцистиці.
8. «Добрый історик, але поганий політик»: генеза історіографічного стереотипу.
9. «Український історик» - трибуна академічного грушевськoзнавства.

7. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Самостійна робота аспіранта з дисципліни полягає в опрацюванні теоретичного матеріалу, підготовці індивідуального завдання, підготовці до співбесіди з лектором, самостійному вивченню питань, які не розглядаються на лекційних і семінарських заняттях, а саме:

1. Образи М. Грушевського на сторінках мемуарів його сучасників..
2. Білоруська грушевськiана.
3. Гумористична грушевськiана.
4. Регіональні відмінності польської грушевськiани (Львів та Варшава).
5. М. Грушевський в інформаційній діяльності Союзу визволення України.
6. М. Грушевський у колі російських колег.
7. Взаємини М. Грушевського з польськими інтелектуалами.
8. Чеські славісти та М. Грушевський.
9. М. Грушевський та німецькі інтелектуали.

8. ФОРМИ ПОТОЧНОГО ТА ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

Засвоєння аспірантами теоретичного матеріалу з дисципліни перевіряється поточним контролем на семінарських заняттях, співбесідою з лектором та виконанням індивідуального завдання.

Співбесіда з лектором та захист індивідуальних завдань проводяться в кінці семестру за наперед оголошеним розкладом.

Оцінювання знань студентів на семінарських заняттях здійснюється у чотирибальній шкалі ("2", "3", "4", "5"). В кінці кожного семестру на основі оцінок визначається середній бал за формулою: $\frac{A \cdot K}{n \cdot 5}$, де А - сума усіх поточних оцінок за

чотирибальною шкалою, n - кількість цих оцінок, К - максимальна кількість балів, що відводяться на цей вид роботи. Якщо середня оцінка за семінарські заняття менша за 2,5, то кількість балів, які отримав студент на підставі оцінок за семінарські заняття дорівнює нулю. Мінімальна кількість виступів на семінарських заняттях – 3.

Критерії оцінювання індивідуального завдання

Характеристика та вид роботи	Максимальна кількість можливих балів
Самостійність виконання; логічність і послідовність викладення матеріалу; повнота розкриття теми.	До 10-ти балів
Повнота використання джерел та узагальнення історіографічної літератури	До 10-ти балів
Обґрунтованість висновків; оригінальність історіографічного мислення.	До 10-ти балів
Якість оформлення; наявність наукового апарату.	До 10-ти балів
Разом	До 40 балів

Розподіл 100 балів між видами робіт:

Співбесіда з лектором	Індивідуальне завдання	Виступи на семінарах	Сума
30	40	30	100

На співбесіді з лектором аспірант повинен відповісти на три теоретичні питання (максимум по 10 балів кожне)

Залік за талоном №2 і перед комісією проводиться в усній формі з оцінюванням за стобальною шкалою.

9. Рекомендовані джерела інформації

Основна література

1. Великий Українець: Матеріали з життя та діяльності М.С.Грушевського / Упоряд. та підгот. текстів та фотоматеріалів, комент. та приміт. А.П. Демиденка. – К.: Веселка, 1992. – 541 с.
2. Грушевський М. Барське староство. Історичні нариси (XV – XVIII ст.) / Михайло Грушевський. Післямова, примітки та покажчики Миколи Крикуна. – Львів, 1996. – 625с.
3. Грушевський М. Всесвітня історія в короткім огляді: У 6-ти ч. / Михайло Грушевський / (Ред. О. Рибалко). – К.: Вид-во "Українознавство", 1996. – Ч. 1 – 284 с. – (Б-ка журн. "Пам'ятки України". – Кн. 27).
4. Грушевський М. Всесвітня історія в короткім огляді: У 6-ти ч. / Михайло Грушевський / (Ред. О. Рибалко). – К.: Вид-во "Українознавство", 1996. – Ч. 2. – 283 с. – (Б-ка журн. "Пам'ятки України". – Кн. 28).
5. Грушевський М. Всесвітня історія в короткім огляді: У 6-ти ч. / Михайло Грушевський / (Ред. О. Рибалко). – К.: Вид-во "Українознавство", 1996. – Ч. 3. – 237 с. – (Б-ка журн. "Пам'ятки України". – Кн. 29).
6. Грушевський М. Ілюстрована історія України / Михайло Грушевський. – К., 1990. – 524с.
7. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т. 12 кн. (Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін.) / Михайло Грушевський. – К.: Наукова думка, 1991. – Т. 1. – 736с.
8. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т. 12 кн. (Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін.) / Михайло Грушевський. – К.: Наукова думка, 1992. – Т.2. – 640с.
9. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т. 12 кн. (Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін.) / Михайло Грушевський. – К.: Наукова думка, 1993. – Т.3. – 592с.
10. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т. 12 кн. (Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін.) / Михайло Грушевський. – К.: Наукова думка, 1993. – Т.4. – 544с.
11. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т. 12 кн. (Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін.) / Михайло Грушевський. – К.: Наукова думка, 1994. – Т.5. – 704с.

12. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т. 12 кн. (Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін.) / Михайло Грушевський. – К.: Наукова думка, 1995. – Т.6. – 680с.
13. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т. 12 кн. (Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін.) / Михайло Грушевський. – К.: Наукова думка, 1995. – Т.7. – 628с.
14. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т. 12 кн. (Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін.) / Михайло Грушевський. – К.: Наукова думка, 1995. – Т.8. – 856с.
15. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т. 12 кн. (Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін.) / Михайло Грушевський. – К.: Наукова думка, 1996. – Т.9. – Ч.1. – 869с.
16. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т. 12 кн. (Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін.) / Михайло Грушевський. – К.: Наукова думка, 1997. – Т.9. – Ч.2. – 870с.
17. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т. 12 кн. (Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін.) / Михайло Грушевський. – К.: Наукова думка, 1998. – Т.10. – 393с.
18. Грушевський М. Історія української літератури: В 6-ти т., 9 кн. / Михайло Грушевський. – К.: Либідь, 1993. – Т. I. – 392 с.
19. Грушевський М. Історія української літератури: В 6-ти т., 9 кн. / Михайло Грушевський. – К.: Либідь, 1993. – Т. II. – 232 с.
20. Грушевський М. Історія української літератури: В 6-ти т., 9 кн. / Михайло Грушевський. – К.: Либідь, 1993. – Т. III. – 285 с.
21. Грушевський М. Історія української літератури: В 6-ти т., 9 кн. / Михайло Грушевський. – К.: Либідь, 1994. – Т. IV. – Кн. 1. – 332 с.
22. Грушевський М. Історія української літератури: В 6-ти т., 9 кн. / Михайло Грушевський. – К.: Либідь, 1994. – Т. IV. – Кн. 2. – 316 с.
23. Грушевський М. Історія української літератури: В 6-ти т., 9 кн. / Михайло Грушевський. – К.: Либідь, 1995. – Т. V. – Кн. 1. – 254 с.
24. Грушевський М. Історія української літератури: В 6-ти т., 9 кн. / Михайло Грушевський. – К.: Либідь, 1995. – Т. V. – Кн. 2. – 351 с.
25. Грушевський М. Історія української літератури: В 6-ти т., 9 кн. / Михайло Грушевський. – К.: Обереги, 1995. – Т. VI. – 708 с.
26. Грушевський М. На порозі нової України: Статті і джерельні матеріали / Михайло Грушевський / Ред. і вступ. ст. Л.Винара. – Нью-Йорк; Львів; Київ; Торонто; Мюнхен: УІТ, 1992. – 278 с.
27. Грушевський М. Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV сторіччя / Михайло Грушевський. – К.: Наукова думка, 1991. – 560с.
28. Грушевський М. Наша політика / Михайло Грушевський. – Дрогобич: Коло, 2003. – 244 с.
29. Грушевський М. Очерк истории украинского народа / Михайло Грушевський. – К.: Либідь, 1990. – 400с.
30. Грушевський М. Спомини. Публікація С.Білоконя. Вступ Ф.Шевченка / Михайло Грушевський // Київ. – 1988. – №9. – С.115-149; №10. – С.123-158; №11. – С.113-153; №12. – С.110-148; 1989. – №9. – С.114-157; №10. – С.122-158; №11. – С.112-155; №12. – С.111-132; 1993. – №2. – С.109-125; №3. – С.131-142.
31. Грушевський М. Щоденник (1888-1894 рр.) / Михайло Грушевський. Підготовка до видання, передне слово, упорядкування, коментарі і післямова Леоніда Зашкільняка. – К., 1997. – 262с.
32. Грушевський М. Щоденники (1883-1884 рр.) / Михайло Грушевський. Передне слово, коментарі та публікація Леоніда Зашкільняка // Київська старовина. – 1993. – № 3. – С.28-35; №4. – С.12-19; №5. – С.13-24.
33. Грушевський М.С. Твори: У 50 т. / Михайло Грушевський / Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2003. – Т. 5: Серія "Історичні студії та розвідки (1888-1896)". – 592 с.

34. Грушевський М.С. Твори: У 50 т.; / Михайло Грушевський / Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2002. – Т. 1: Серія “Суспільно-політичні твори (1894-1907)”. – 592 с.
35. Грушевський М.С. Твори: У 50 т.; / Михайло Грушевський / Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2004. – Т. 6: Серія “Історичні студії та розвідки (1895-1900)”. – 696 с.
36. Грушевський М.С. Твори: У 50 т.; / Михайло Грушевський / Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2005. – Т. 2: Серія “Суспільно-політичні твори (1907-1914)”. – 704 с.
37. Грушевський М.С. Твори: У 50 т.; / Михайло Грушевський / Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2005. – Т. 3: Серія “Суспільно-політичні твори (1907 – березень 1917)”. – 792 с.
38. Грушевський М.С. Твори: У 50 т.; / Михайло Грушевський / Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2005. – Т. 7: Серія “Історичні студії та розвідки (1900-1906)”. – 792 с.
39. Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894-1932 рр.) / Упорядкування, археографічна передмова Г.Сварник. – Львів-Нью-Йорк, 1998: Видавництво М.П.Коць. – 268 с.
40. Листування Михайла Грушевського. Т. 1. – Київ – Нью-Йорк – Париж – Львів – Торонто, 1997. – 399 с. – Серія: Епістолярні джерела грушевськознавства.
41. Листування Михайла Грушевського. Т. 2. – Київ – Нью-Йорк – Париж – Львів – Торонто: УІТ, 2001. – 412 с. – Серія: Епістолярні джерела грушевськознавства.
42. Михайло Грушевський: Із літературної спадщини. – Нью-Йорк – Київ, 2000. – 411 с.
43. Щоденник М.Грушевського за 1910 р. (Ігор Гирич, Ольга Тодійчук) // Український історик. – 2002. – № 1-4. – С.100-127.
44. Щоденники М.С.Грушевського (1904-1910). Публікація та коментарі Ігоря Гирича // Київська старовина. – 1995. – № 1. – С. 10-31.

Допоміжна література

45. Багалій Д. Академік М.Грушевський і його місце в українській історіографії / Дмитро Багалій // Червоний шлях. – 1927. – № 1. – С. 160-217.
46. Винар Л. Михайло Грушевський і наукове товариство імені Шевченка. 1892-1930 / Любомир Винар. – Мюнхен, 1970. – 110 с.
47. Винар Л. Михайло Грушевський. Історик і будівничий нації: Статті і матеріали / Любомир Винар. – Нью-Йорк – Київ – Торонто: Фондація ім. О.Ольжича, 1995. – 302 с.
48. Винар Л. Найвидатніший історик України Михайло Грушевський / Любомир Винар // Винар Л. Силуети епох. – Дрогобич: Відродження, 1992. – С. 77-156.
49. Герасимчук В. Михайло Грушевський як історіограф України / Василь Герасимчук // Записки НТШ. – 1922. – Т. СХХХІІІ. – С. 1-26.
50. Гирич І. Архів М.Грушевського / Ігор Гирич // Київська старовина. – 1992. – № 1. – С. 29-37.
51. Гирич І. М.Грушевський та В.Антонович: творчі контакти та суспільно-політичні погляди / Ігор Гирич // Академія пам'яті професора Володимира Антоновича. – К., 1994. – С. 133-160.
52. Горинь В. Вілла Михайла Грушевського у Львові / Василь Горинь. – Львів, 1999. – 71 с.
53. Жуковський А. Михайло Грушевський і журнал «Україна» / Аркадій Жуковський // Український історик. – 1986. – № 1/2. – С. 5-20.
54. Жуковський А. Політична і публіцистична діяльність М.С.Грушевського на еміграції 1919-1924 рр. / Аркадій Жуковський // Український історичний журнал. – 2002. – № 1. – С. 96-125.

55. Зашкільняк Л. М. Грушевський і Галичина (до приїзду до Львова 1894 р.) / Леонід Зашкільняк // Михайло Грушевський і Львівська історична школа. Матеріали конференції. – Львів, 1995. – С. 114-138.
56. Зашкільняк Л. М. С. Грушевський у Київському університеті (1886-1894 рр.) / Леонід Зашкільняк // Грушевський М. С. Щоденник (1888-1894 рр.). – К., 1997. – С. 222-255.
57. Зашкільняк Л. Методологічні погляди Михайла Грушевського / Леонід Зашкільняк // Україна модерна. – 1999. – Ч. 2-3. – С. 233-253.
58. Крип'якевич І. Михайло Грушевський. Життя і діяльність / Іван Крип'якевич. – Львів, 1935. – 28 с.
59. Листування Михайла Грушевського. Т. 7: Листування Михайла Грушевського з Олександром Барвінським. Упоряд. В. Тельвак, М. Дядюк; ред. І. Гирич, А. Атаманенко. – Львів; Київ; Нью-Йорк; Острогож, 2019. – 208 с.
60. Малик Я. Кримінальні переслідування Михайла Грушевського / Ярослав Малик. – Львів: Львів, ун-т, 1992. – 24 с.
61. Малик Я. Михайло Грушевський на чолі Центральної Ради / Ярослав Малик. – Львів: Львів, ун-т, 1995. – 44 с.
62. Масненко В. Історичні концепції М. С. Грушевського та В. К. Липинського. Методологічний і суспільно-політичний виміри української історичної думки 1920-х років / Віталій Масненко. – Київ, Черкаси: Брама-ІСУЕП, 2000. – 284 с.
63. Михайло Грушевський – науковець і політик у контексті сучасності. Збірник наукових праць. – К., 2002. – 399 с.
64. Михайло Грушевський і Західна Україна. Доповіді й повідомлення наукової конференції. – Львів: Видавництво "Світ", 1995. – 352 с.
65. Михайло Грушевський і сучасність: Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 130-річчю від дня народження М. Грушевського. – К., 1998. – 85 с.
66. Михайло Грушевський і українська історична наука. Матеріали наукових конференцій, присвячених Михайлові Грушевському. – Львів, 1999. – 378 с.
67. Михайло Грушевський: 36. наук. праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-річчю з дня народження М. Грушевського. – Львів, 1994. – 487 с.
68. Педич В. П. Львівська історична школа Михайла Грушевського (1894-1914 рр.) / В. П. Педич. – Івано-Франківськ, 1997. – 210 с.
69. Пиріг Р. Я. Життя М. С. Грушевського: останнє десятиліття (1924-1934) / Р. Я. Пиріг. – К., 1993. – 198 с.
70. Пристайко В. Михайло Грушевський і ГПУ-НКВД. Трагічне десятиліття: 1924-1934 / В. Пристайко, Ю. Шаповал. – К.: Україна, 1996. – 335 с.
71. Пристайко В. Михайло Грушевський: Справа «УНЦ» і останні роки (1931-1934) / В. Пристайко, Ю. Шаповал. – К.: Критика, 1999. – 335 с.
72. Пріцак О. Історіософія та історіографія Михайла Грушевського / Омелян Пріцак. – К. – Кембридж, 1991. – 80 с.
73. Сохань П. С. М. С. Грушевський і Academia. Ідея, змагання, діяльність / П. С. Сохань, В. І. Ульяновський, С. М. Кіржаєв. – К., 1993. – 322 с.
74. Ссылка М. С. Грушевского. Подготовил Павел Елецкий // Минувшее: Исторический альманах. 23. – Спб.: Издательство Феникс, 1998. – С. 207-263.
75. Тельвак В. Wybitne przedstawiciele kultury europejskiej. Mychajło Hruszewski (1866-1934) / В. Тельвак, Вікторія Тельвак, Р. Новацький. – Opole: Politechnika Opolska, 2007. – 375 s.
76. Тельвак В. Грушевськознавство – спеціальна галузь історичних знань / В. Тельвак. – Дрогобич, 2009. – 280 с.
77. Тельвак В. Грушевськознавство. Підручник для історичних факультетів вищих навчальних закладів / В. Тельвак. – Дрогобич, 2011. – 236 с.
78. Тельвак В. Львівська історична школа Михайла Грушевського / В. Тельвак, В. Педич. – Львів: Світ, 2016. – 440 с.

79. Тельвак В. Михайло Грушевський на тлі доби. Перша частина / В.Тельвак, Р. Новацький. - Дрогобич-Opole: Politechnika Opolska, 2008. - 378 с.
80. Тельвак В. Михайло Грушевський як дослідник української історіографії / В.Тельвак, Вікторія Тельвак. - Київ-Дрогобич, 2005. - 334 с. (у співавторстві з Вікторією Тельвак).
81. Тельвак В. Михайло Грушевський. Життєпис на тлі доби / В.Тельвак, Вікторія Тельвак, Р. Новацький. - Том. I. - Дрогобич-Ополе, 2016. - 238 с.
82. Тельвак В. Михайло Грушевський. Життєпис на тлі доби / В.Тельвак, Вікторія Тельвак, Р. Новацький. - Том. II. - Дрогобич-Ополе, 2016. - 255 с.
83. Тельвак В. Михайло Грушевський: біографічний нарис / В.Тельвак, Р. Пиріг. - К.: Либідь, 2016. - 576 с.
84. Тельвак В. Постать Михайла Грушевського в історіографії Центрально-Східної Європи (кінець XIX – 30-ті роки XX століття) / В.Тельвак. - Дрогобич, 2012. - 169 с.
85. Тельвак В. Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття) / В.Тельвак. - Київ-Дрогобич: Вимір, 2008. - 494 с.
86. Тельвак В. Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського (кінець XIX-початок XX століття). - Нью-Йорк-Дрогобич, 2002. - 236 с.
87. Український Історик: Рік XXVIII / Том 28. – Нью-Йорк-Київ-Торонто-Мюнхен-Львів, 1991. – Ч. 1-2 (108-109): У 125-річчя народження Михайла Грушевського: 1866 – 1991 // Століття поселення українців у Канаді: 1891-1991. – 228 с.
88. Український Історик: Рік XXVIII / XXIX / Том 28-29. – Нью-Йорк-Київ-Торонто-Мюнхен-Львів, 1991 / 1992. – Ч. 3-4 (110-111) / 1-4 (112-115): Михайло Грушевський: діяльність і творча спадщина. З нагоди 125-річчя від дня народження: 1866 – 1991. – 451 с.
89. Український Історик: Рік III. – 1966. – Ч. 1-2 (9-10): В століття з дня народин Академіка Михайла С. Грушевського (1866-1934-1966). – 136 с.
90. Український Історик: Рік XXI / Том 21. – 1984. – Ч. 1-4 (80-84): У п'ятдесятиліття смерті М.Грушевського. – 323 с.
91. Український Історик: Том / Рік XXXIII. – Нью-Йорк-Торонто-Київ-Львів-Мюнхен, 1996. – Ч. 1-4 (128-131): Михайло Грушевський: студії і матеріали. З нагоди 130-річчя від дня народження: 1866-1996. (Ювілейне видання). – 475 с.
92. Український Історик: Том / Рік XXXIX. – Нью-Йорк-Київ-Львів-Торонто-Париж, 2002. – Ч. 1-4 (152-155): Михайло Грушевський: життя, діяльність, творчість. З нагоди 135-річчя від дня народження. (Ювілейне видання). – 576 с.
93. Ульяновський В. Чому не було створено „празьку історичну школу” Грушевського / Василь Ульяновський // Український Історик. – 2002. – № 1-4. – С. 209-256.
94. Шаповал Ю. Михайло Грушевський / Юрій Шаповал, Ігор Верба. – К.: Альтернативи, 2005. – 352 с.
95. Щербань Т. О. Фундатори Українського наукового товариства [1907-1921 pp.]: В. Б. Антонович, М. С. Грушевський та ін. / Т. О. Щербань. – К.: Знання, 1992. – 47 с.
96. Юркова О. Діяльність науково-дослідницької кафедри історії України М.С.Грушевського (1924-1930 pp.) / Оксана Юркова. – К., 1999. – 432 с.

Інформаційні ресурси

1. Електронний архів Михайла Грушевського - <http://hrushevsky.nbu.gov.ua/>
2. Енциклопедія життя і творчості Михайла Грушевського - <https://www.m-hrushevsky.name/>
3. Віртуальна екскурсія Історико-меморіальним музеєм М. Грушевського - <http://incognita.day.kyiv.ua/muzej-hrushevskoho.html>
4. The Hrushevsky Translation Project: History of Ukraine-Rus'. - <https://www.ualberta.ca/canadian-institute-of-ukrainian-studies/centres-and-programs/jacyk-centre/hrushevsky-translation-project>
5. Державний меморіальний музей Михайла Грушевського у Львові - <http://dmh.lviv.ua/>